

Spelekor i Kvarnåsen och Gårdbäck, Norsjö kommun 1930-1937

Speleka i Åmträsket
Foto Ove Eriksson 1975

Eskil Tåg
Strågatan 10
931 49 Skellefteå

2005-05-09

Min morbror Johan Bergström, som fyller 90 år i år berättade för mig det som många inte vet idag att det i Gårdbäck och Kvarnåsen inom Norsjö kommun under åren 1930 till 1937 tillverkades cirka 15 stycken så kallade spelekor varje år. Dessa användes för att manuellt spela timret över sjöarna. Det var en nyhet för mig. Det hade jag inte tidigare hört talas om. Jag visste inte ens vad en speleka var. Självklart kommer jag ihåg en del berättelser om flottningen t ex om farliga situationer när timmerbrötar (timmerstopp) skulle öppnas, hur långa arbetsdagarna var, att de ätit amerikafläsk och kolbullar men inte några detaljer om själva flottningen efter Åman förbi Kvarnåsen. De starkaste minnesbilderna jag har från flottningen var när de öppnade dammen i Kvarnåsen för att släppa iväg timret från Stora Raggsjön till Lilla Raggsjön för fortsatt färd efter Åman. Det var i mina ögon ett stort skådespel.

Åman har enligt litteraturen (Folkrörelsearkivet i Umeå) nyttjats som flottled från mitten av 1800- talet fram till 1967. När Åman 1889 blev allmän flottled innebar det att alla hade rätten att flotta virke i den. Enligt 1889 års bestämmelser var flottning tillåten varje år under våren men skulle vara avslutad senast 1 juli. Dämningen för flottningens räkning skulle få ske i Gransjön, Stora och Lilla Raggsjön. Rörselet, Stenträsket samt i Aggträsket.

Erik Grahn från Granliden var flottarförman i slutet av av 1800-talet och fram till 1910. Johan Lycksell från Kvarnåsen var flottarförman från 1910 till i början på 1930-talet och flottarförman mellan åren 1931- 64 var Hugo Karlsson Gransjö.

Flottningen avsåg under en stor del av flottningsepoken sträckan Rentjärntrakten till Ajauresjön med bilflöden som bl a Aggträskbäcken och Kosibäcken. Flottningen i Stora Raggsjön upphörde 1964 och sista flottningen i Lilla Raggsjön genomfördes 1965. (Folkrörelsearkivet i Umeå)

Enligt Jakob Lundström i Brinken var hans pappa Erik Lundström anställd av Umeå flottningsförening under tiden 1917 till 1937 som flottningsbyggmästare för Åmans flottningssystem. Han var förutom Åmans flottled även ansvarig för delar av byggnationer efter Vindelälven. Jakob berättade att hans pappa Erik Lundströms arbete som flottningsbyggmästare underlättades när han fick tillgång till en bil så att han kunde åka hem istället för att alltid övernatta på sina resor efter Åman och Vindelälven

H G Tisell skriver i Flottningstidskrift 1913 att redan på 1860 talet i Ångermanälven förekom hjulångare och att den intervjuade Vilhelm Brändström berättar att ång- och motorbåtar från omkring 1910 utförde de tyngsta uppgifterna på Åman, Vindelälvens näst största biflöde. De båtar som förekom var en spelflotte försedd med ångmaskin, träpråmen Snäppan, pråmar med råoljemotorer och plåtpråmarna Lommen och Svärtan som drevs med bensin och fotogen. I Storvindeln och Uman och andra större Västerbottenssjöar förekom motorvarpning under 1900-talets första decennier.

Pråmar och ångbåtar gick självfallet inte att använda annat än i större lugnvattenområden. På långa älvsträckor, i mindre sjöar och längs bifloderna dröjde det till de lättmanövrerade motorbåtar utvecklats innan arbetet kunde rationaliseras. Exakt tidpunkt för motorbåtens genombrott i biflottlederna är svårt att fastställa. Albert Viksten kunde t ex i början av 1930 talet – Med timret från skogarna till havet (1932)- skriva :Motorn har nu i allt större utsträckning ersatt den enformiga och tidsödande varpningen.

Före spelekornas och motorbåtarnas tid drogs virket över sjöarna av så kallade spelflottar. Flotten tillverkades av stockar som täljdes på sidorna och även på ovansidan. Hål borrades i stockändan med en timmernavare och sedan fogades stockarna samman med tråkilar som svälde i vattnet eller med vidjor, alternativt kedjor. Rester av spelflotte finns i Stenträsk, Kositräsket och Åmträsket (Sörlin, S. Västerbotten 1983:3).

*Bild som Ove Eriksson tagit av "käringa". Åmträsk 1975
(Obs! Järnhjulet till höger hör inte till spelflotten)*

Uppe på flotten stod det som i folkmun kallades käringen. Andra namn flottarna hade på stolpen enligt Sverker Sörlin var brud, docka, hjul, klabb, kall'n, och hora. Den så kallade "käringa" var placerad i mitten av spelflotten. Runt hjulet som låg mot flotten lindades linan och därifrån gick den till timmerbommen där den sattes fast. Flera man hjälptes åt att med hjälp av stänger som gick genom "käringa" (Stängerna gick in i hålen som syns på fotot och bildade ett kors) dra den runt på spelbåten och därmed drogs bommen med virke över ett stillastående vatten.

Före 1930 användes spelflotten på Åman. Den drevs enligt Sverker Sjölin av 4 till 14 män. Det var tidsödande och känsligt. Den övergavs under 1930- talet till förmån för varpbåtar av plåt. Sverker Sörlin skriver att så sent som 1940 användes dock spelflotten i Åmträsket.

Rester av en spelflotte från Stenträsket. På flotten Ove Eriksson, Åmträsk. Spelflotten har måtten omkring 8 x 4.5 meter.

Foto Eskil Tåg. 2003.

När spelflotten övergavs under 1930-talet så var det till förmån för varpbåtar med järnskrov. En övergångsform var den sk spelekan där ett spel som vreds i längdriktningen monterades fast i en eka. Dessa spel var både manuella eller drevs med mindre motorer. Vid varpningen hade man fast sänkstöd s k moringar eller vakare i vilken båten fästes. (se bilaga detaljskiss av moring och vakare) Spelekorna hade en besättning på två man att jämföras med spelflotterna som ofta hade en besättning på upptill ca 14 personer, beroende på flottens storlek och hur mycket timmer som var innanför timmerbommen. Spelekans besättning utförde i stort sett alltså samma arbete på två man som spelflottans betydligt större besättning.

Vid flottens bakre ända var timmernoten fäst. Tusentals stockar kunde rymmas innanför de sammankopplade flottningsbommarna.

Johan Bergström och Jakob Lundström berättade att det före 1930 i Kvarnåsen enbart hade använt sig av spelflotter, men att det i början av 1930-talet började använda sig av de spel-ekor som tillverkats i Gårdbäck och Kvarnåsen. Spelekorna användes fram till 1937 då den första plåtbåten med ett motorspel började användas i Stora och Lilla Raggsjön . Något kvarvarande exemplar från de båtar som tillverkades i Gårdbäck och Kvarnåsen finns inte kvar men tursamt nog tog Ove Eriksson ett kort 1975 av en eka vid sjön Åmträsket . Spelekan hade en extra tjock botten för att de enligt Jakob Lundström skulle gå att montera fast spelet. (Se detaljbeskrivning hur spelekan tillverkades i slutet)

*Speleka i Åmträsket.
Foto Ove Eriksson,1975*

*Spel till speleka.
Spelet fungerade så att man växelvis höll mot i den ena spaken och drog i den andra. Låset på respektive kugghjul var till för att säkra spelet.
Foto Eskil Tåg.2003*

*Karl Boman
Foto från 1940- talet*

*Alfred Johansson, Gårdbäck Raggsjö
Foto från 1950-talet*

Spelekorna tillverkades av Alfred ("n Alfre") Johansson och Karl ("Kalsjon") Boman på uppdrag av den dåvarande flottningsbyggmästaren Erik Lundström, Brinken. Enligt Jakob Lundström, Brinken var hans pappa Erik Lundström anställd av Umeå flottningsförening under tiden 1917 till 1937. Han var förutom Åmans flottled även ansvarig för delar av Vindelälven.

Enligt Alexander Boman tillverkades spelekorna första året hemma i Alfred Johanssons lokaler i Gårdbäck, Raggsjö men att tillverkningen sedan flyttades till Andro och Herta Lycksells ladugård ("fusport") i Kvarnåsen då det var närmare till virket från Thorgrens såg och närheten till Lindgrens snickeri.

Omkring 1930 fram till 1937 tillverkades ca 15 båtar varje år. Priset för båtarna var enligt Alexander Boman och Jakob Lundström omkring 60 till 100 kr per båt. Dagpenningen den tiden var 5 kr utifrån ett lönebesked som Karl Boman fått då han arbetade på Lindgrens snickeri i Kvarnåsen.

Båtarna flyttades senare till Anton Erikssons affär för att sedan transporteras vidare ut till de sjöar där de skulle användas.

Spelen som skulle monteras på spelbåtarna tillverkades i Umeå flottningsförenings egna lokaler på Ön i Umeå.

Arvid Lundström, Brinken, son till Erik Lundström, arbetade vid 18 års ålder som mekaniker på flottningsföreningens verkstad ute på Ön i Umeå där han bland annat tillverkade spel till spelekor. Arvid var också delaktig i att montera ihop den första plåtbåten med ett motordrivet spel som började användas i Stora och Lilla Raggsjön i början av 1937. Arvid Lundström var dessutom den som körde den första plåtbåten i Raggsjöarna.

Av en tillfällighet lyckades jag tack vare Jakob Lundström, Brinken att hitta ett spel som hade använts i en av de båtar som tillverkats av "Kalsjon" och "n Alfre". Jakob Lundström visste att Börje och Rune Söderström Åmliden hade ett spel som användes i deras byasåg på Västra Högkulla. Ägarna Börje och Rune Söderström har skänkt detta spel till Lycksele skogsmuseum

När spelekorna började användas i flottningen förbi Kvarnåsen under 1930- talet behövdes fasta ankarplatser på Stora och Lilla Raggsjön. Jakob Lundström berättade att Harald Karlsson Åmliden med häst under vintern fraktade stenarna som skulle monteras fast i de stockar (vakare där spelbåtarna skulle ankras fast) som skulle placeras ut mellan vissa mellanrum (ca 500 m) på isen. Enligt Jakob var stenarna omkring en kubikmeter stora och de använde sig vanligtvis av tre stenar till varje vakare. De borrarde ett hål i stenen och i hålet sattes ner en järnkil med spetsen uppåt. Därefter slogs moringen som var kluven nertill ner i hålet och genom kilen pressades moringen fast i stenen. (Denna metod kan i princip jämföras med dagens expander pluggar som används till att fästa fast skruvar i gipsmaterial) Enligt Jakob Lundström var dessa moringar tillverkade av 1 tums järn och dessa moringar skulle fästas till respektive sten med kedjor av något tunnare dimension som i ändan hade ringar som i förväg var hop värmda ("välle ihop") med moringarna. Om tre stenar bildade ankare innebar det att en fjärde ring i den färdiga hopsatta kedjan skulle fästas i stocken ("vakarn"). Den fästes i stocken med genomgående mälror som skruvades fast i stocken. Stockens längd anpassades efter sjödjupet på den plats i sjön där vakaren skulle vara.

Rene Eriksson var den som var specialist på att värma ihop, "väll ihop", järnet på rätt sätt (Se bilaga detaljskiss vakare och moring).

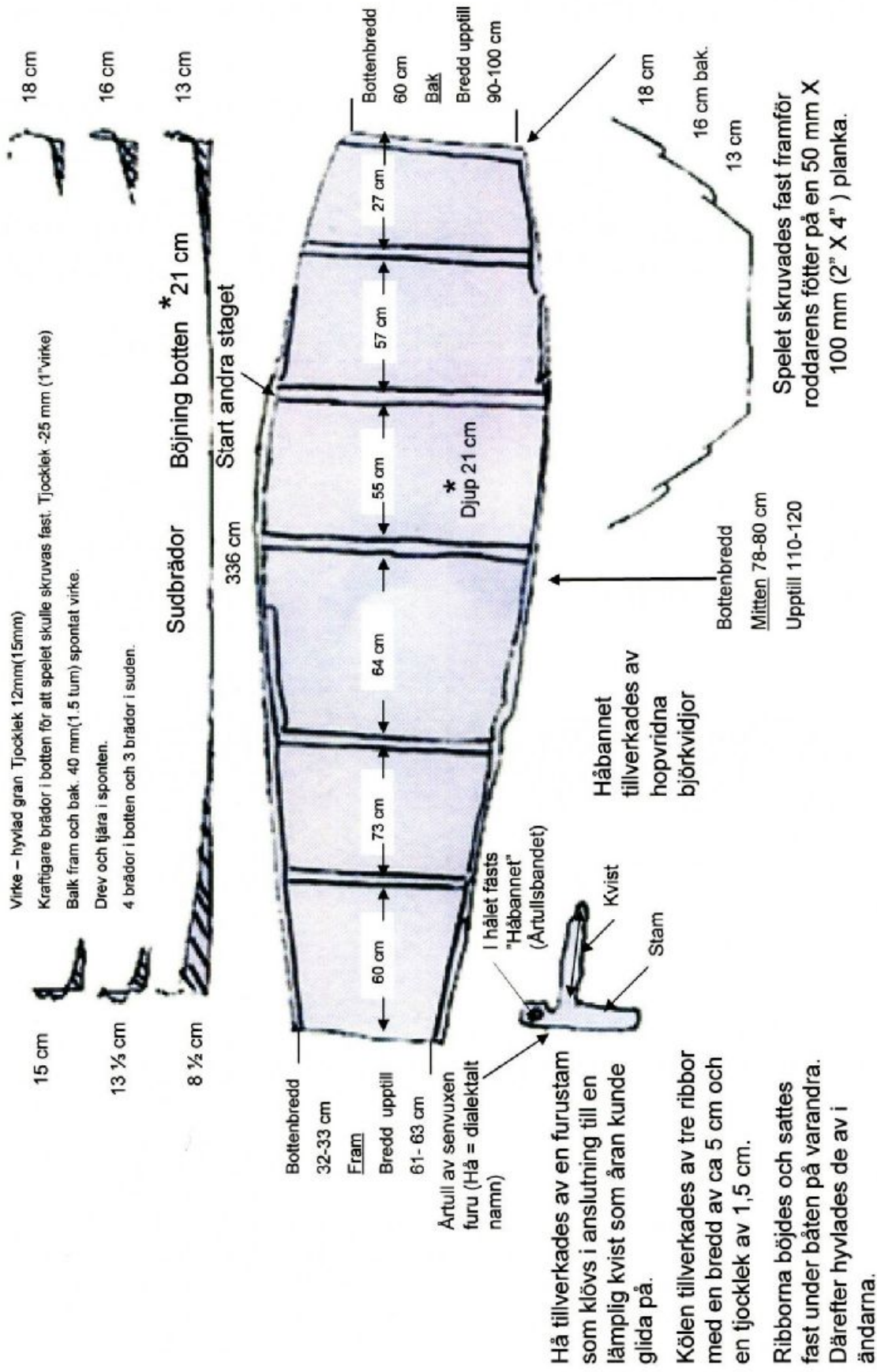
Allt smide, moring, båtshakar och kedjorna som skulle hålla ihop bommen m m till flottningen utfördes i Erik Lundströms smedja i Brinken.

Flottarbommen, timmerstockar med hål i ändarna där stockarna kunde kopplas fast med varandra med så kallade bomkedjor, lades ut runt virket som var fraktat ut på isen för att allt uppmätt ("tummat") virke skulle komma med i flottningen. Självklart var det ett lättare arbete att med häst köra ut flottningsbommen på isen än att med båt ro runt och fånga in allt virke när sjön rivit.

Bommen med timret drogs sedan över Stora Raggsjön med hjälp av spelekan och vid dammen öppnades bommen och skickades först nerför ån för att sedan fånga in timret vid utloppet i Lilla Raggsjön. Därefter fortsatte flottarna med timret efter Åman ner till Vindelälven

Eskil Tåg

Beskrivning av en speleka utifrån kopierad originalskiss samt efter Alexander och Sigvard Bomans kompletterande detaljbeskrivning

Speleka tillverkad av Kent-Arne Linder, Forsholm, och Eskil Tåg 2006. Visad i praktiskt bruk på Skogsmuseet. Lycksele, där den nu finns att beskåda

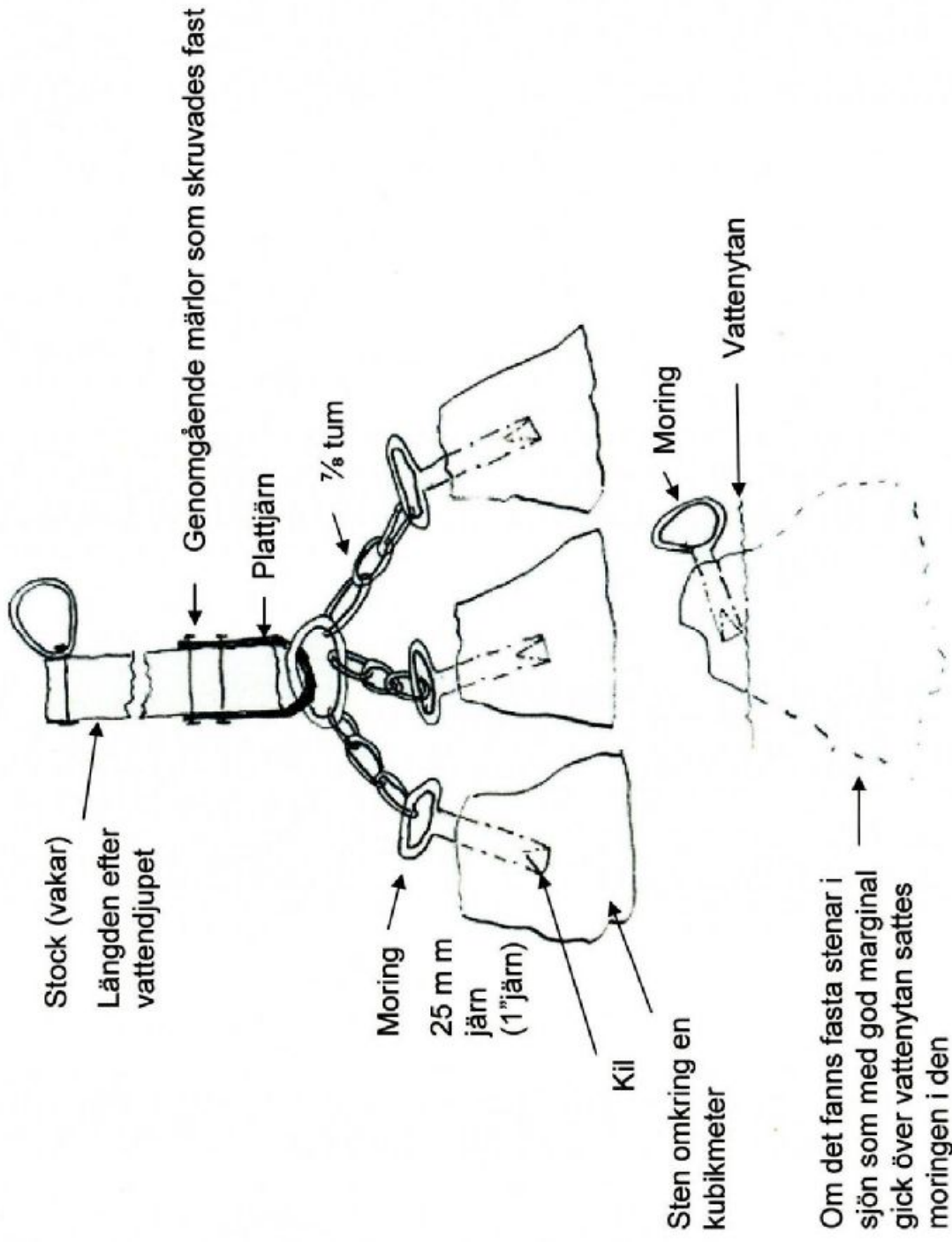
Detalj av hå (årtull)

Naturvuxet stag

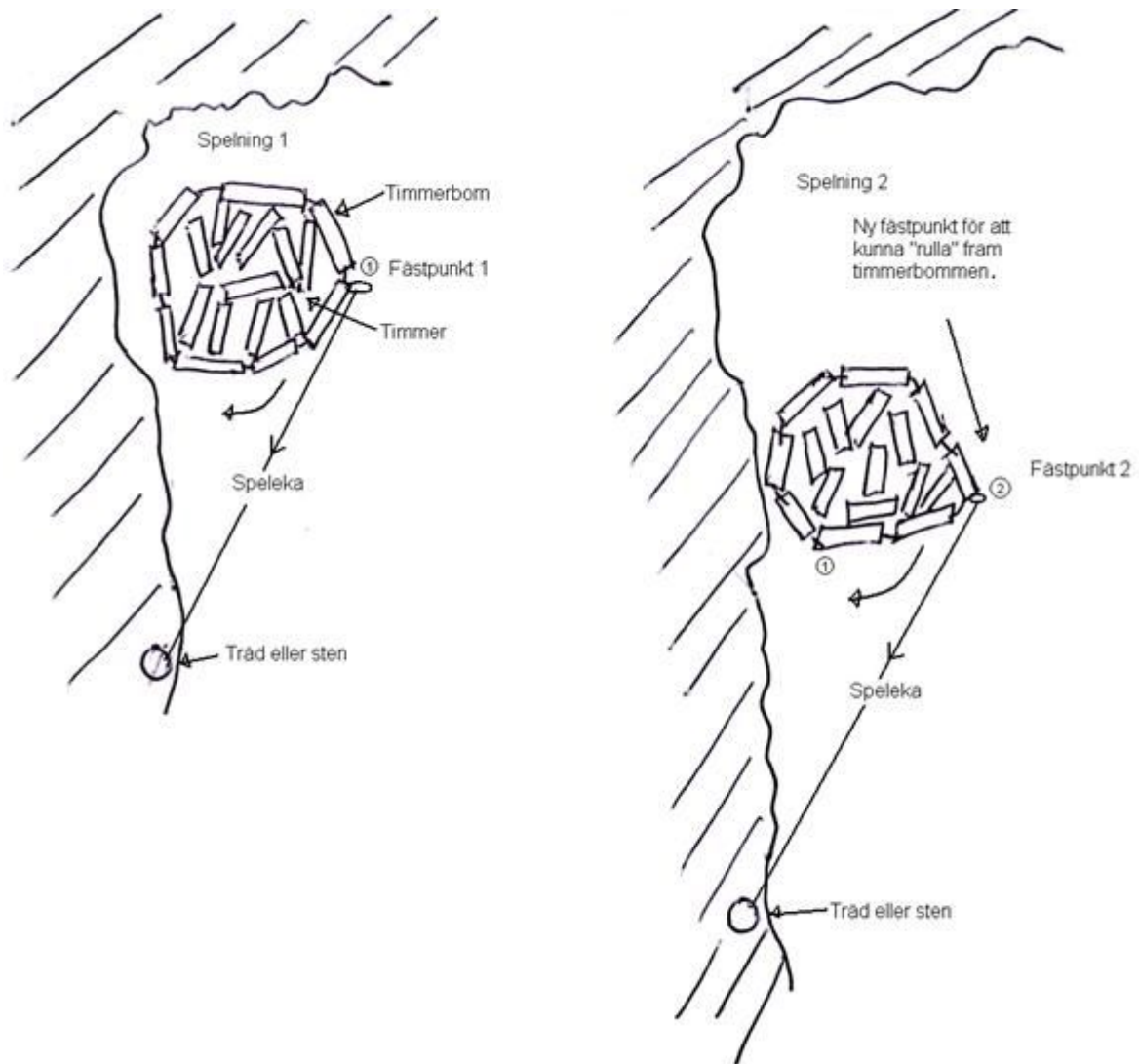
foto Ulf Torstensson

Skiss av en tillverkad vakare i Stora Raggsjön efter Jakob Lunströms beskrivning

Hur spelekan användes för att spela virket ut från sjöns vikar där det saknades vakare (se ovanstående beskrivning av vakare)

Spelekan ankrades fast i ett lämpligt träd eller sten. Därefter spelades ("rullades") virket ut till mitten av sjön. Se nedanstående skiss. (Eskil Tåg)

Referenslista

Folkrörelsearkivet Umeå. Flottningsföreningens arkiv.
Näslund, O. J. Flottningsmateriel och flottledsbyggnader, 1915
Sörlin, S. Västerbotten 1981: 3.
Tisell, H.G. Flottningstidskrift, 1913
Viksten, A. Med timret från skogarna till havet, 1932

Personliga kontakter

Bergström Johan, jordbrukare/företagare, Norsjö.
Bernhardsson Cuno, arkivarie, folklivsarkivet, Umeå.
Boman Alexander, byggnadsarbetare, Kvarnåsen, Norsjö kommun.
Boman Sigvard, byggnadsarbetare/musiker, Kvarnåsen, Norsjö kommun.
Eriksson Ove, ekonom, Åmträsk, Norsjö kommun.
Johansson Ingvar, byggnadsarbetare, Gårdbäck, Raggsjö, Norsjö kommun.
Kalela-Brundin Maarit, skogsdoktor, chef vid Lycksele Skogsmuseum.
Lundström Jakob, jordbrukare, Brinken, Norsjö kommun.
Lundström Ulf, forskare, Skellefteå museum, Skellefteå.

Nationalencyklopedins Internettjänst, NE.se

Moring:

Mo´ring (eng. mooring ”förtöjning”), en i berg, kaj fästad ringbult för förtöjning eller förhalning av fartyg och båtar.

Vakare:

Förankrat flöte/ ankarboj

Va´kare subst. N äv. vakarn, best. plur. Vakarna.